

BUDAPEST RÉGISÉGEI
XIX

BUDAPEST RÉGISÉGEI

A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM ÉVKÖNYVE

XIX

SZERKESZTI
GEREVICH LÁSZLÓ

1959

TECHNIKAI SZERKESZTŐ

SEITL KORNÉL

SEGÉDSZERKESZTŐ

HOLL IMRE

A FÉNYKÉPFELVÉTELEKET KÉSZÍTETTE

FÜREDI PÉTER

GYÁRFÁS LAJOS

HARSÁNYI JÓZSEF

KÁRÁSZ JUDIT

KARÁTH JÓZSEF

MOLNÁR JÁNOS

© Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959

5709/1960

1993.

1997. 11. 24

A kiadásért felelős: Bernát György, az Akadémiai Kiadó igazgatója

A szerkesztésért felelős: Szucsán Miklós

Műszaki felelős: Fülöp Antal

A kézirat beérkezett: 1959. V. 12

Terjedelem: 50¹/₂ (A/5) papírv

Ábrák száma: 281 + 5 melléklet

Printed in Hungary

1959/49004 — Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

INHALT—СОДЕРЖАНИЕ—CONTENTS—TABLE DES MATIÈRES

TANULMÁNYOK

STUDIEN—ОЧЕРКИ—STUDIES—ÉTUDES

Sz. BURGER ALICE, Collegiumi kőfaragóműhelyek Aquincumban.....	9
Alice Sz. Burger, Marbreries collégiales à Aquincum.....	25
NAGY TIBOR, L. Attius Macro pannóniai helytartósága.....	27
T. Nagy, The Pannonian Governorship of L. Attius Macro.....	32
CZAGÁNY ISTVÁN, A középkori grafikus stílus emlékei a budai várnegyed területén.....	35
I. Czagány, Die Denkmäler des mittelalterlichen graphischen Stils im Gebiet des Festungsviertels von Buda	54
JANKOVICH MIKLÓS, Buda-környék plébániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézménye	57
M. Jankovich, Die Entwicklung der Pfarren der Umgebung von Buda im Mittelalter und die Institution der königlichen Kapellen.....	95
KUBINYI ANDRÁS, Budai kereskedők udvari szállításai a Jagelló-korban	99
A. Kubinyi, Le furniture dei commercianti di Buda per la corte nell'epoca degli Jagello	118

ANYAGKÖZLÉSEK

MITTEILUNGEN—СООБЩЕНИЯ—COMMUNICATIONS—COMMUNICAZIONI

NAGY TIBOR, La Tène-kori szkítajellegű sírlelet Rákospalotáról.....	123
T. Надь, Могила скифского характера эпохи Латенской культуры в Ракошпалоте .	137
Sz. PÓCZY KLÁRA, Diana aquincumi kultuszához.....	139
Klára Sz. Póczy, Alcuni dati sul culto di Diana di Aquincum	143
Sz. PÓCZY KLÁRA, Újabb kőemlékek az aquincumi tábor és canabae területéről.....	145
КЛАРА С. Поци, Новые каменные памятники из территории лагеря и canabae Аквинкума	155
KABA MELINDA, Későrómai sírok a Fényes Elek utcában	157
M. Kaba, Late Roman Tombs in the Fényes Elek Street.....	165
SZENTLÉLEKY TIHAMÉR, Aquincumi mécskészítő műhelyek	167
T. Szentléleky, Lamp-making Workshops in Aquincum.....	199
KOZÁK KÁROLY, A Budapesti Történeti Múzeum — Vármúzeum vasnyelű szakállas puskája	205
К. Козак, Пищаль с железной рукояткой в Крепостном музее Вудапештского исторического музея.....	211

HORLER FERENC, Középkori kőfaragó és elhelyező jelek a budavári lakónegyed épületein. II	213
F. Horler, Mittelalterliche Steinmetz- und Versetzungszeichen an den Gebäuden im Wohnviertel der Festung Buda. II	214
GERŐ GYŐZŐ, Hol állott a budai Kücsük dzsámi?	215
Gy. Gerő, Où était situé le Kutchuk djami de Buda?	219
PATAKY DÉNESNÉ, A pest-budai ötvösség a XVIII. században.	221
Helen Pataky, Goldsmith's Art at Buda and Pest in the 18th Century	239

J E L E N T É S E K

B E R I C H T E — O T C H E T Y — R E P O R T S — R A P P O R T S

A Budapesti Történeti Múzeum leletmentései és ásatásai az 1958. évben.	243
Раскопки Будапештского исторического музея в 1958 г. в целях спасения археологических находок	270
HOLL IMRE, Jelentés a nyéki kastélyépületek területén 1956-ban végzett hitelesítő ásatásról	273
I. Holl, Bericht über die im Jahre 1956 im Gebiet der Schlossbauten zu Nyék vorgenommenen Authentifikationsgrabungen	287
NAGY EMESE, Kutatások a budaszentlőrinci pálos kolostor területén.	291
E. Nagy, Forschungen im Gebiet des Paulinerklosters von Budaszentlőrinc	300
A budai vár házainak 1957. évi műemléki kutatásai.	301
Denkmälerforschung an den Häusern der Festung Buda in 1957.	365
CZAGÁNY ISTVÁN, A budavári Úri utca 31. sz. gótikus palota tudományos vizsgálata és rekonstrukciós helyreállítása	373
I. Czagány, Wissenschaftliche Untersuchung und Rekonstruktion des gotischen Palastes der Úrigasse 31 in der Festung von Buda.	399

TANULMÁNYOK

COLLEGIUMI KŐFARAGÓMŰHELYEK
AQUINCUMBAN

Pannóniában az i. sz. I—II század fordulójától egészen a II. század vége felé terjedő időszakig rendkívül nagy számban találunk ún. „koszorús” sírköveket. Ezeket a kőemlékeket zömmel Aquincumban készítik.¹

Az aquincumi nagyszámú koszorús sírkövek között is egy külön csoport mutatható ki, amelybe azok a koszorús kőemlékek tartoznak, amelyeket az aquincumi temetkezési egyletek állítottak tagjaik részére. Nagy Lajos több ízben utalt arra, hogy valószínűleg ezek a collegiumok önálló kőfaragóműhelyt tarthattak fenn.²

A rendelkezésünkre álló gazdag kőemlékanyag felhasználásával ezúttal olyan kőfaragóműhelyt mutatunk ki, amely az i. sz. II. század első évtizedeitől a II. század közepe tájáig, kizárólag az aquincumi collegiumok megbízásából működött.

Legkorábban Hampel József figyelt fel arra, hogy „a katonák síremlékein és ezek nyomán a polgári embereknél is, rómaiaknál és bennszülötteknél kedvelt motívum az orom alatti külön mezőben a koszorú motívuma”.³ — Kuzsinszky Bálint már a következőket írja: „Im oberen Teil von dem der Giebel abgeschlagen ist, trägt das Feld einen Lorbeer Kranz, oben mit einem Medaillon (Clipeus) geschmückt, unten von Bänder umwunden, wie ihn die Soldaten als Auszeichnung erhielten.”⁴ — Ezzel a sírkőcsoporttal még Erdélyi Gizella foglalkozott bővebben.⁵ Brelich Angelo, Csemegi József, továbbá Harald Hofmann és Arnold Schober tértek még ki a koszorús sírkövekkel kapcsolatos kérdésekre munkásságuk során.⁶

Pannóniában, legiószerkhelyeken találjuk legkorábban — i. sz. I. század végén — az eredetileg katonai kitüntetés jelző *corona civica* kőbe vésett formáit.⁷ Ezen katonasírköveken jelenik meg először nálunk a képes mezőben elhelyezett, clipeus és taeniával ellátott *corona civica*.⁸

E korai katonasírköveken ábrázolt *corona civica*kon kívül további döntő hatást gyakorolt a collegiumi kőfaragóműhelyek mintakönyveinek kialakulására egy itáliai eredetű márvány sírkő.⁹ Ezt a rendkívül díszes és művészi kivitelű kőemléket — amelynek aquincumi eredete nem vitás — a budai királyi vár Zsigmond-kori építkezésénél használták fel másodlagosan. Ennek a különleges aquincumi márvány sírkőnek gazdag mintakincse hosszú időre hatással volt nemcsak a collegiumi kőfaragóműhelyek mestereire, hanem az egész pannóniai kőfaragóművességre is.

Az aquincumi collegiumok által rendelt koszorús sírköveket két szemszögből vettük vizsgálat alá. Először szövegük tartalma szerint, másodsor pedig ezeken a sírköveken alkalmazott beosztás, díszítés és kidolgozás azonos elemeinek legrészletesebb mérés-technikai vizsgálata alapján (1. kép). Ez a kettős módszer teljesen igazolta azt a feltevésünket, hogy a szövegre és mintára azonos kőemlékek közös műhelyben készültek, a collegiumok egyikének, másikának megbízása alapján.

Felvetődik ezek után a kérdés: melyek voltak tehát azok a collegiumok, amelyek külön kőfaragóműhelyt tartottak fenn?

Collegiumok városi szervezetben működtek. Aquincumban tehát Hadrianus uralma alatt (117—138) alakulhattak, amikor is a császár municipiummá nyilvánította az eddigi legiószerkhelyet. A számos collegium közül számunkra most csupán a COLLEGIUM FABRUM ET CENTONARIORUM,¹⁰ ill. CULTORUM jelentős, ezek állítatják ugyanis a most tárgyalandó koszorús kőemlékeket.¹¹

A könnyebb áttekinthetőség kedvéért kőfaragóműhelyünket, amely stílusjegyei alapján az első — tehát korábbi — elkülöníthető emlékesoportot készítette fenti collegiumok megbízásából, a továbbiakban „A” műhelynek nevezzük.

Az „A” műhelyben nagyjából azonos méreteken, egyforma alapbeosztással és megegyező stílusjegyekkel készültek a sírkövek. M. Herennius Pudens síremléke alapján kísérletet tettünk az „A” műhely mintakönyvének rekonstruálására (2. kép). A timpanon valamennyi idesorolható darabnál letörött. Ez alatt többszörösen tagolt párkányrész fut, amely már megtalálható az emlékeken. A kissé bemélyített képmezőt jobb és bal oldalról torus-trochilus-torus tagból kiinduló egy, ill. kettős akantusz levéllel díszített korintoszi oszlop keretezi. A képmezőbe clipeus és taeniával ellátott corona civicát faragtak, amelynek közepébe azután vagy rosettát, vagy pedig szőlőfürtöt helyeztek el. A kettős léctaggal körülvelt feliratos szövegrészt borostyándísz keretezi.¹² E borostyáninda a feliratos mező aljával egy magasságban kétoldalt elhelyezett kelyhekből indul ki, hogy azután két ága a szövegrészt megkerülve a kő középpontjában találkozzék. A borostyánlevelek mögött kissé lemélyítik a felületet, külső széleken és a képmező alatt keskeny léctaggal lezárva.

Ennek alapján tehát az aquincumi „A” műhelyben a következő koszorús sírkövek készültek:

Collegium fabrum et centonariorum megbízásából:

Cl. Trophimus számára (polgár, 80 éves)

R. Quintus számára (polgár, 60 éves)

I. Rufus számára (vet. leg. II. Ad.)

C. Valerius számára (leg. II. Ad.)

Collegium fabrum állíttatja:

L. Val. Seutes számára (polgár, 80 éves)

Collegium cultorum rendeli meg:

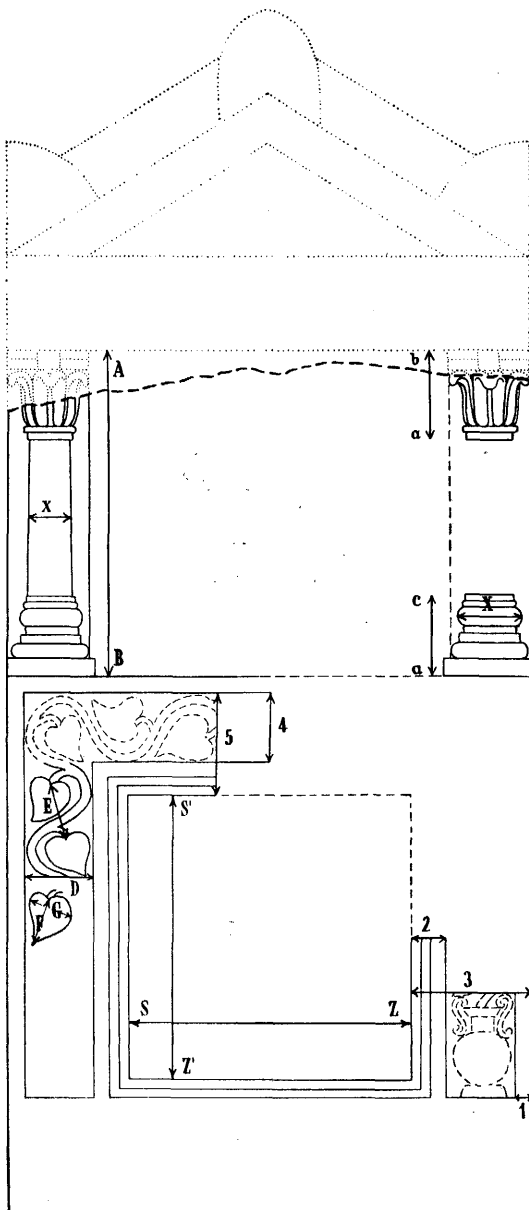
M. Herennius Pudens számára (vet. leg. II. Ad. 78 éves)

L. Aurelius Fortunatus számára (polgár, 80 éves)

töredék Ürömről (...leg II. Ad.)

továbbá az 1., 2. és 3. sz. töredékes sírkövek, amelyeknek szövegrésze az idők folyamán letörött.

Az „A” műhely legszebb és legépebben megmaradt kőemléke a gazdag irodalomból közismert M. Herennius Pudens-féle sírkő (3. kép).¹³ Nagy Lajos kimutatta, hogy ez az Intercisában talált sírkő eredetileg Aquincumban készült. A szövegrészben jelzett collegium cultorum alapján az i. sz. 210 utáni évekre helyezi készítésének időpontját, egyidejűleg viszont olyan kőfaragó műhellyel hozta kapcsolatba, amely a collegiumok számára az i. sz. II. század közepén túl már nem dolgozott. Szerinte M. Herennius Pudens sírköve a „C. Caereius Sabinus-féle sírkővel oly szembetűnő egyezést mutat, hogy mindkettőnek egyazon műhelyből, talán még egy mester keze alól is kellett kikerülni”.¹⁴ Ezzel szemben mi azt látjuk, hogy ilyen mértékű „egyezést” csakis Cl. Trophimus kőemlékével kapcsolatban lehet kimutatni.

1. kép. Összehasonlító részletméretek vizsgálatának táblázata

Cl. Trophimus sírköve eredetileg szintén Aquincumban készült, az i. sz. II. század első két évtizedében (4. kép).¹⁵ Későrómai sírok készítésekor került másodlagos felhasználásra Szentendrére.¹⁶ Állítsuk párhuzamba M. Herennius Pudens és Cl. Trophimus sírköveit: méreteikben, alap- és részletbeosztásukban teljesen megegyeznek. Oszlopaik azonos kiképzésűek. Koszorúik kidolgozása, a borostyándíszek alkalmazása, továbbá a szövegrészek betűtípusai olyannyira megegyeznek, hogy csakis e két sírkő esetében merjük a műhely-, sőt mesterazonosságot feltételezni. Némi eltérések a két kőemlék koszorújának belső kiképzésében vannak. Az előbbi coronába rosettát, míg Cl. Trophimus koszorúja mögé szőlőfürtöt faragtak ki. Továbbá a két most tárgyalt kőemlék borostyándíszé közül is az utóbbin kissé zsúfoltabban, tömöttebben jelentkezik ez a növényi dísz, sőt még kis V alakú térkitöltő levélkéket is alkalmaz készítője. Annak ellenére, hogy e két kőemléket nem azonos collegium rendel, azok mégis azonos műhelyben készültek, mégpedig az „A” műhelyben, az i. sz. II. század első évtizedeiben. Ennek alapján csakis Hampel véleményét fogadjuk el, aki M. Herennius Pudens sírkövével kapcsolatban írja, hogy azt „tartalma és szerkezete miatt a II. század első harmadára tenné”.¹⁷

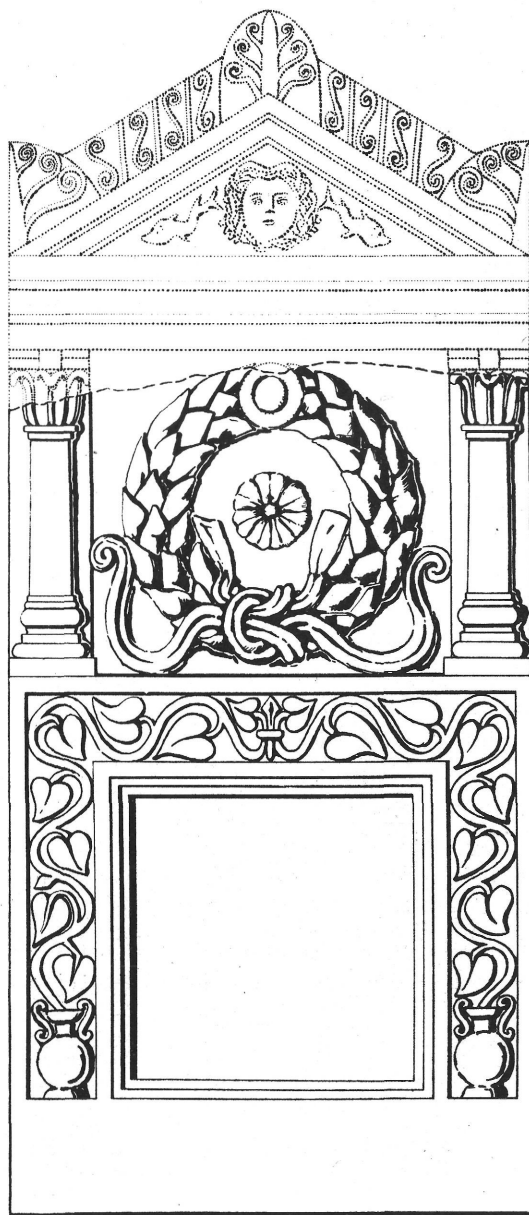
Annak alátámasztására, hogy M. Herennius Pudens sírköve nem készülhetett a II. században, tehát a nagy markomann háborúk után — hanem legkésőbb a II. század közepe táján —, nézzünk meg még két további kőemléket, amely szintén a collegium cultorum megbízásából készült az „A” műhelyben:

Az egyik ilyen sírkő L. Aurelius Fortunatus kőemléke, amelyet Óbuda-Filatori gátnál találtak (5. kép).¹⁸ A megmaradt szövegrészt tanulmányozva azt látjuk, hogy a nevek nominativusban vannak és hogy a H (ic) S (itus) formula szerepel. Már pedig ez a szövegezőmód csak az i. sz. II. század elejéig használatos. A feliratot kétoldaltól keretező léctagok és borostyándíszek kőfaragói megoldása az „A” műhelyre vall.

Másik e körbe tartozó darabunk egy Ürömre került — de nem vitás, hogy Aquincumban készült — csonka sírkő (6. kép).¹⁹ Szövegrésze még töredékesebb, mint a fentebb megismert L. Aur. Fortunatus-féle kőemléké. Annyit azonban világosan kivehetünk, hogy ezt a sírkövet is a collegium cultorum rendelte és állíttatta egyik tagja részére, aki a leg. II. Ad. kötelékében teljesített szolgálatot, de az sem kizárt, hogy az elhúnyt a fent nevezett legiónak veteránja volt. A feliratot keretező léctagok és borostyándíszek kiképzése alapján az ürömi töredék is az „A” műhelyben készült.

Összegezzük tehát az eddigieket: M. Herennius Pudens, L. Aurelius Fortunatus és az ürömi töredékes sírkő a collegium cultorum megbízásából készült — nagyjából azonos időpontban, az i. sz. II. század első harmada és közepe között — az aquincumi „A” műhelyben.

Ezen állításunk valóságát nemcsak a collegium cultorum, hanem a collegium fabrum et

2. kép. Az „A” műhely mintakönyve.
Rekonstrukció

3. kép. M. Herennius Pudens sírköve. „A” műhely

centonariorum ránc maradt koszorús köemlékei is alátámasztják. Nézzük meg tehát ezeket a sírköveket is:

R. Quintus és I. Rufus sírtáblái szélességükben cm-re megegyeznek (7—8. kép).²⁰ Mindkettőnek csak szöveges alsó része maradt meg. R. Quintus polgárember volt, míg I. Rufus a leg. II. Ad. veteranjaként halt meg. Mindkettőnek a collegium fabrum et centonariorum állíttatja sírkövét az i. sz. II. század első harmadában, az aquincumi „A” műhelyben. Erre vallanak a már megismert szöveget három oldalról keretező borostyánlevél díszítések.

C. Valerius csonka sírtáblájából annyi maradt meg, hogy a szövegrészt majdnem teljes egészében olvashatjuk (9. kép).²¹ Ennek alapján C. Valerius is a leg. II. Ad. veteranjaként halt meg, sírkövét a collegium fabrum et centonariorum állíttatta. Szövegrészában előforduló H(ic) S(itus) E(st) formula alapján sem készülhetett a II. század első évtizedeinél későbbi időpontban. A feliratot közrefogó tömött, kissé zsúfolt borostyánlevelek közé V alakú térkitöltő levélkéket faragtak, amint azt már

Cl. Trophimus sírkövén láttuk. A sírkő közepe táján megmaradt kis felső töredékes faragásból ítélve taenia maradványaira következtetünk. C. Valerius köemléktöredéke is mind szövegezése, mind pedig díszítése alapján az aquincumi „A” műhely termékei közé tartozik.

A collegium fabrum et centonariorum fentebb tárgyalt köemlékei közül a felső részében egyedül éppen maradt Cl. Trophimus-féle sírkövön láttuk első ízben a koszorú mögé kifaragott szőlőfürtöket. Ugyanezeket a díszítő motívumokat megtaláljuk még az alábbi sírköveken is:

Luepintania felszabadított rabszolganő aquincumi díszes köemlékét a kölni polgárok társulatba tömörült tagjai állították az i. sz. 120 körüli években (10. kép).²² Szövegrésze alapján mostani anyagunkban kivételt képez, ugyanis ez egyszer nem a collegiumok megbízása alapján készített sírkőről van szó. Ennek ellenére mégis e helyt kell tárgyalnunk, mert legszorosabban összefügg L. Val. Seutes köemlékével,

4. kép. Cl. Trophimus sírköve. „A” műhely

amelyet pedig a collegium fabrum megbízása alapján készített az „A” műhely (11. kép).²³ E két sírkő párhuzamba állítása kétségtelenné teszi nemcsak a műhely-, hanem a mesterazonosságot is. Mind az alpméreték, mind pedig a részletbeosztások, stílusjegyek teljesen megegyezők. Teljesen azonos a kettős levélsorban végződő korintoszi oszlopok kiképzése és faragása. Dacára annak, hogy a Luepintania sírkövén levő koszorút időközben leverték, megoldásában és a mögötte levő szőlőfürt elhelyezésével, kidolgozásával teljesen megegyezik L. Val. Seutes sírkövén kivésott koszorúval és szőlőfürttel. Csekély eltérés mutatkozik a szövegrészt keretező borostyánindadíz kiképzésében, azonban ez annyira elenyésző, hogy nem befolyásolhatja a mesterazonosság bizonyítását. L. Val. Seutes sírköve valamivel későbbi időpontban készült, a 150—160 körüli évek megfelelnek az „A” műhely virágkorának, ill. utolsó működési idejének.

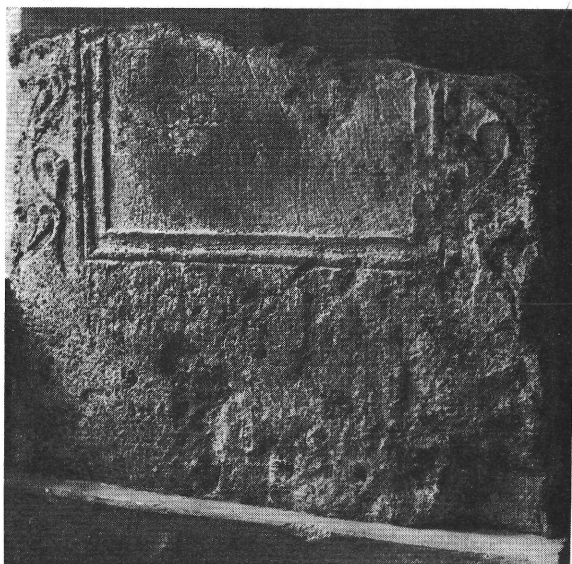

5. kép. L. Aurelius Fortunatus sírköve. „A” műhely

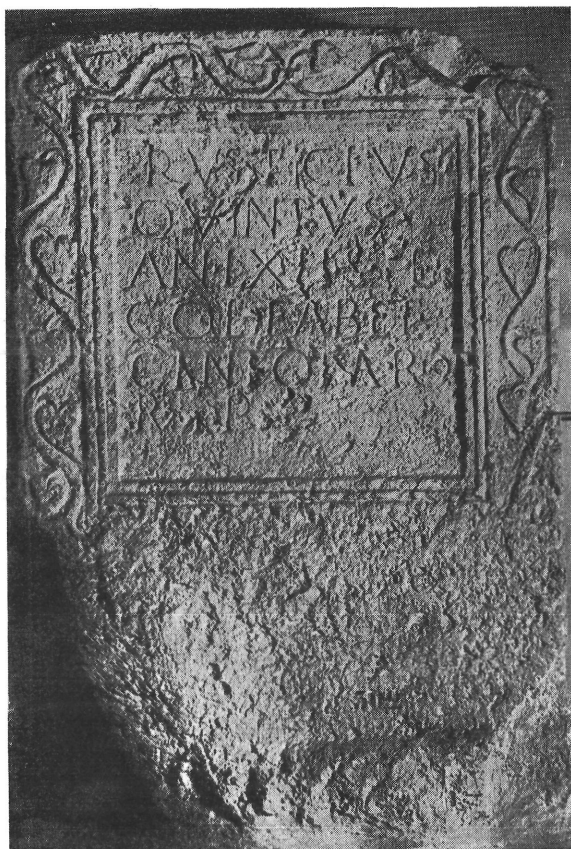
Láttuk tehát, hogy Cl. Trophimus, Luepintania és L. Val. Seutes kőemlékein a koszorúban szőlőfürtök jelentek meg. E három sírkő nagyjából azonos időpontban, vagyis az i. sz. II. század első harmada és közepe közötti években készült, mindhárom az „A” műhelyben. — Ezen szőlőfürt díszítéssel kapcsolatban Nagy Lajos úgy véli, hogy e motívum a II. században meginduló élénk kölni kereskedelmi kapcsolatokkal és a germán kolónia itt letelepedett tagjaival hozható összefüggésbe.²⁴ Luepintania sírkövét valóban a kölniek testülete állíttatja. Pontosán ugyanezt a díszítést azonban megtaláltuk az ugyancsak ez időben készült Cl. Trophimus-féle sírkövön is, amelynek szövegezéséből semmiféle kölni kapcsolatra nem derül fény. Ugyanígy L. Val. Seutes sírkövén sem indokolt ezek szerint a szőlőfürt, hiszen „domo Bessus”, vagyis thrák származású volt. — Nem találtuk meg viszont a kifejezetten kölni kapcsolatot feltüntető M. Furius Rufus-féle sírkövön, amelynek szövegezése indokolttá tenné a szőlőfürt ábrázolását.²⁵ A szőlőfürtminta koszorúmögötti ábrázolása ezek szerint nem köthető a kölni, ill. germán kolónia Aquincumban élő tagjaihoz. Inkább úgy látjuk, hogy a katonasággal összefüggő egyének — veteránok is — sírköveikre a corona közepébe rosettát helyeztek, míg a polgárok koszorús kőemlékeit szőlőfürtökkel és szőlőlevelekkel ékes mintával díszítették, a halotti szimbólumok egyik legkedveltebb mintájaként.

Ugyancsak az „A” műhely termékei még a következő töredékes kőemlékek is :

1. sz. töredékes sírkő (12. kép).²⁶ Lelőhelye Intercisa. Csak felső képmezijének közepe maradt meg. Annyit azonban jól megfigyelhetünk, hogy a méretekben mutatkozó azonoságon túl ezen kőemléktöredék szoros kapcsolatot mutat az „A” műhely termékeivel, pontosabban M. Herennius Pudens síremlékével. A kétoldali oszlopkiképzés, a kissé bemélyített mezőben elhelyezett tömött koszorú — clipeus, taenia és rosetta megoldással — mind igazolják fenti állításunkat. Egész eddigi anyagunk mintakincsétől eltér azonban a taenia két végét

6. kép. Sírkőtöredék Ürömről. „A” műhely

7. kép. R. Quintus sírköve. „A” műhely

játékosan széthúzó puttók alakja. Sírkőtöredékünk tehát méreteiben, stílusában és kidolgozást tekintve pontosan az aquincumi „A” műhely készítményének felel meg.

2. sz. töredékes sírkő (13. kép).²⁷ Ez az aquincumi sírkő eredeti formájában szintén az „A” műhelyből került ki. Ma már csak timpanon alatti párkányrészlete és a képmező mintegy háromnegyed része maradt meg. A kétoldali korintoszi oszlopok kiképzése, a clipeus és taeniával ellátott corona (közepében rosettával) mind azon stílusjegyeket tükrözik, amelyek az „A” műhelynek sajátosságai. A 2. sz. töredékes sírkövet is leginkább M. Herennius Pudens sírkövével lehetne összehasonlítani.

3. sz. töredékes sírkő (14. kép).²⁸ Lelőhelye ugyancsak Aquincum. Majdnem egyformán darabolták fel a 2. sz. töredékes sírkővel. Ezen a harmadik csonka sírkövön is még jól látszik a többszörösen tagolt felső párkány részlete. Az épen maradt baloldali (kő jobb oldala) oszlopfő kettős levélsorral végződő korintoszi oszlopa pontosan az „A” műhely mestereitől megszokott módon készült. A koszorúban el-

helyezett szőlőfürtök és levelek hűen követik hasonló síremlékein megjelenő motívumokat.

A 2. és 3. sz. töredékes sírkövek rendkívüli hasonlatossága alapján is világosan láthatjuk, hogy az aquincumi „A” műhelyben egy időben készültek azok a koszorús sírkövek, amelyek közül némelyik közepébe rosettát, egyesekébe pedig szőlőfürtöt helyeztek. Nem lehet kétséges ezek után, hogy a fenti három töredékes sírkő is eredetileg az aquincumi „A” műhelyben készült, e műhely művészi kivitelű kőemlékeinek számát gyarapította.

Összegezve tehát az „A” műhelyről eddig elmondottakat: Az aquincumi collegium fabrum et centonariorum, ill. cultorum számára dolgozó műhelyben készültek az i. sz. II. század első harmadától egészen a század közepe tájáig terjedő időszakban a következő koszorús kőemlékek:

1. csoport: M. Herennius Pudens, L. Aurelius Fortunatus, sírkőtöredék Ürömről.

2. csoport: Cl. Trophimus, Luepintania, L. Val. Seutes, továbbá R. Quintus, I. Rufus és C. Valerius csonka sírköve.

3. csoport: 1—2—3. sz. sírkőtöredékek.

Fenti három csoportba sorolt koszorús sírköveket azonos méretek, alap- és részletbeosztások, megegyező stílusjegyek, valamint szövegrészüik

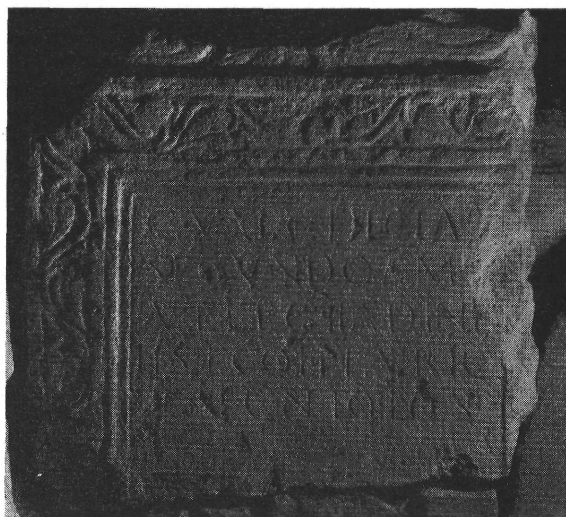
8. kép. I. Rufus sírköve. „A” műhely

összefüggései alapján határoztuk meg. Láttuk, hogy az egy műhelyen belül készített azonos típusú kőemlékek között is *kétféle* minta fordult elő. Így M. Herennius Pudens és a hozzá kapcsolható 1. és 2. sz. töredékes sírkövek koszorújának közepébe rosettát, míg a Cl. Trophimus-, Luepintania-, L. Val. Seutes- és a 3. sz. töredékes sírkő koszorúiba szőlőfürtös díszítést alkalmaztak. Nincs kizárva, hogy a veteránok kőemlékein még tükröződik az egykori katonai kitüntetés, míg a polgárok sírköveire az elmúlással kapcsolatos kedvelt szőlőmotívumokat faragják. — Az 1. és 2. csoportba sorolt L. Aurelius Fortunatus, R. Quintus, I. Rufus és C. Valerius-féle csonka sírkövekkel kapcsolatban csak annyit sikerült kimutatnunk, hogy ezek az „A” műhelyben készültek. Felső, képmezőt magában foglaló részük hiányában nem tudjuk, hogy koszorúdíszük melyik minta változatát követte.

Az aquincumi „A” műhely — mint kimutattuk — az i. sz. II. század első harmadától egészen a század közepe tájáig működött.

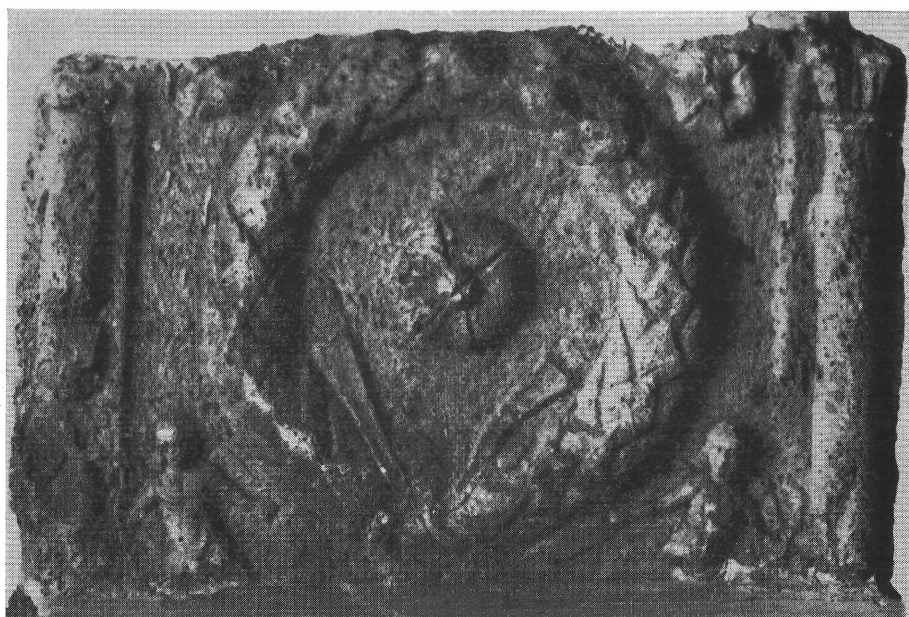
Az „A” műhely mintakönyve és stílusa erős hatást gyakorolt mind a kisebb aquincumi műhelyekre, mind pedig a környező bennszülött kőfaragóművességre egyaránt.²⁹ Ezt az igen erős hatást legjobban egy Solymáron előkerült koszorús sírkövön láthatjuk :

A solymári sírtábla timpanonja hiányzik (15. kép).³⁰ Képmezőjében elhelyezett oszlopok, clipeus és taeniával ellátott coronája — ha kisebb méretekben is — pontosan utánozza az „A” műhelyben készült hasonló típusú kőemlékek beosztását és kidolgozását. A koszorúban — az eddigi rosetta vagy szőlőfürt megoldásoktól teljesen eltérő módon — szőlő, alma és körtével megrakott, igen szépen kidolgozott fonott gyümölcskosár van kifaragva. A növényi levéldísz sajátságos módon keretezi a kettős léctaggal körülvelt szövegrészt. Az eddigi borostyánlevelek helyett ezen a sírkövön a felirattól jobbra és balra kettős levélsor fut fel. A képes és feliratos mezők között üresen maradó keskeny sávot azonban már a középpontban találkozó borostyánlevelek töltik ki. Ez az egymástól elütő két növényi díszítés külön-külön keretbe

11. kép. L. Val. Seutes sírköve. „A” műhely

12. kép. Az 1. sz. töredékes sírkő. „A” műhely

13. kép. A 2. sz. töredékes sírkő. „A” műhely

14. kép. A 3. sz. töredékes sírkő. „A” műhely

15. kép. Basia sírköve. Solymár

foglalva egymástól teljesen elválík. A rendkívül töredékes szövegrészből csak az első sor BASIA AV. VI. F betűire lehet következtetni. A sírtábla alján még látható szőlőfürt töredék alapján nincs kizárva, hogy ez a kőemlék legalján, a közepén elhelyezett kantharosból (?) indult ki. — A solymári koszorús sírkő képmezőt magában foglaló felső része rendkívül hasonlít az „A” műhelyben készült coronák és oszlopok már ismert kiképzéséhez, noha a méretek itt kisebbek, a kidolgozás darabosabb, kezdetlegesebb. A szöveget keretező kétféle növénydísz formájában és megoldásában már teljesen eltér az „A” műhely hasonló motívumaitól. A solymári síremlék készítője ezek szerint minden bizonnyal egy ideig maga is kőfaragóként működhetett az „A” műhelyben, ill. e műhely mintakönyvét behatóan tanulmányozta. Ezt a maga nemében teljesen egyedülálló, rendkívül érdekes kőemléket valószínűleg egy jómódú bennszülött asszony készítette — talán még életében —, vagy pedig hozzátartozói rendelték meg azt az i. sz. II. század első felében.

Az aquincumi „A” műhely működési idején túl, néhány évig még egy műhely dolgozott Aquincumban, amely folytatta a collegium fabrum et centonariorum számára készített koszorús kőemlékek készítését, vagyis az „A” műhely hagyományait követte. Ezt a második műhelyt nevezzük „B” műhelynek.

Ez a későbbi műhely a korábitól eltérő keskenyebb méretű, eltérő alapbeosztású köveket készített. Az ide sorolható sírkövek némelyikének épen maradt felső része alapján, valamint C. Caereius Sabinus sírköve segítségével rekonstruáltuk a „B” műhely mintakönyvét (16. kép). Az egyenes lezáródásba vésték a timpanont és sarokakroterionokat. A térkitöltő növényi díszek még zsúfoltabbá tették a felső kiképzést. A timpanon alatti többszörösen tagolt párkány alatt szintén két oszlop fogja közre a képmezőben elhelyezett coronát. A koszorúk stilizált clipeussal és taeniával vannak ellátva, közepükbe rosetta került. A „B” műhely sírkövei legfőképpen a feliratot keretező növényi díszek alkalmazásában térnek el az előbbi műhelyből kikerülő hasonló stílusú kőem-

lékektől. Míg ugyanis az „A” műhely a szövegrészt három oldalról keretezi a középpontban találkozó borostyánindákkal, addig a „B” műhelyből kikerült táblákon a felirattól jobb és bal oldalról felfutó borostyánsor a szövegrész felső részével egy magasságban megszakad, egyenesen végződik. A képes és feliratos mezők között így tehát egy üres sáv keletkezik, amelybe azután a D(is) M(ani)bus) formula betűi kerülnek, előfordul azonban a halotti lakoma nálunk lerövidített jelenete is, nem egy esetben ezt a keskeny részt üresen is hagyják. Találtunk a „B” műhely készítményei között olyan sírkövet is, amelynek szövegrészét kétoldról az eddigi borostyánindák helyett lapos félépítések keretezik.

A „B” műhelyben készültek tehát a következő sírkövek :

Collegium fabrum et centonariorum megbízásából :

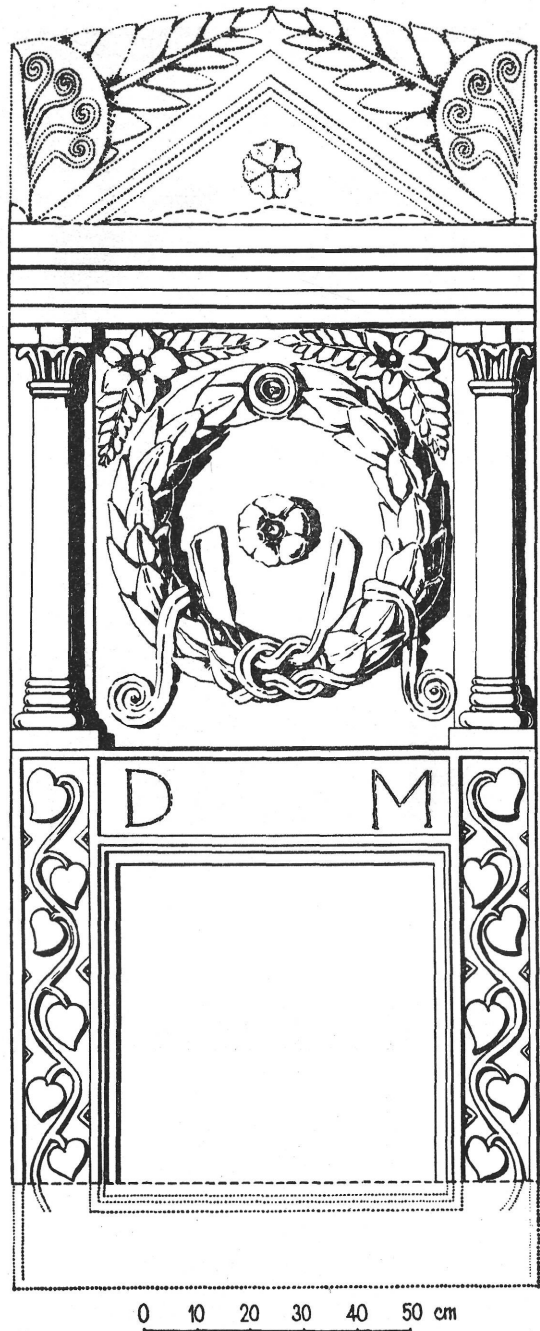
C. Caereius Sabinus számára (vet. leg.II. Ad.)

C. Seceonius Paternus számára (polgár, 70 éves)

..ul Martialis számára (— — —)

Cesernus Zosimus számára (polgár, 80 éves)

C. Caereius Sabinus sírkövével (17. kép) hozta kapcsolatba — mint már fentebb jeleztük — Nagy Lajos M. Herennius Pudens síremlékét.³¹ Kimutattuk azonban, hogy az más műhelyben készült. C. Caereius Sabinus táblája alpméreteiben, részletbeosztásában, díszítésében és szövegezésében egyaránt eltér M. Herennius Pudens kőemlékétől. Ezen a most tárgyalandó darabon a felső képmezőben elhelyezett koszorú clipeusa stilizálva van. Szintén új megoldást jelent a képmező jobb és bal felső sarkában elhelyezett térkitöltő növényi dísz. A szövegrészt szintén kettős léctag keretezi. A jobb és bal szélén felfutó borostyáninda azonban már nem hajlik be kétoldról a sírkő középpontja felé, hanem a felső két oszlop alatt egyenesen végződik. Az így nyert üres felületbe ezúttal a D M betűk kerültek. C. Caereius Sabinus sírköve még azért is különösen érdekes számunkra, mert azt láttuk, hogy a kétoldali borostyándíszítés nem egy időben készült, vagy pedig azokat nem azonos kéz faragta. Ezek a borostyándíszetek a legkritkább esetben szimmetrikusak, ezen a sírkövön azonban szembejön, hogy a baloldali (sírkő jobb oldalán) indaszárnak eddigi megszokott kereteléssel bemélyített „csatornája” hiányzik, ezen az oldalon az indadísz közvetlenül a feliratot keretelő léctagra fut rá. A térkitöltő V formájú levélkéik sincsenek kellően és mindkét oldalon egyformán kidolgozva. Ezen a sírkövön igen jól látszik, hogy a D M betűkkel ellátott keskeny felület kétoldali lezárása a borostyáninda háttérének lemélyítése alkalmával keletkezett. A lapos borostyánlevelek és V formájú levélkéik kőfaragói megoldása eltér az „A” műhely húsos, helyenként kissé zsúfolt indamotívumaitól.

16. kép. A „B” műhely mintakönyve.
Rekonstrukció

17. kép. C. Caereius Sabinus sírköve. „B” műhely

18. kép. ...ul Martialis sírköve. „B” műhely

Közeli kapcsolatot mutat fenti sírkövünkkel ...ul Martialis sírköve (18. kép).³² Sajnos erősen rongált állapota miatt a felirattól felfelé eső képes mező ábrázolására csak következtetni tudunk, amennyiben ezen a sírkövön is taeniás koszorút faragtak ki. Felső lezárórésze majdnem épségben megmaradt. Az egyenesen záródó felső részben kap helyet a timpanon és a sarokakroterionok, közöttük térkitöltő virágdísszel. A kétoldalról felkúszó borostyánlevelek között ismét kis V alakú térkitöltő levéldíszek vannak.

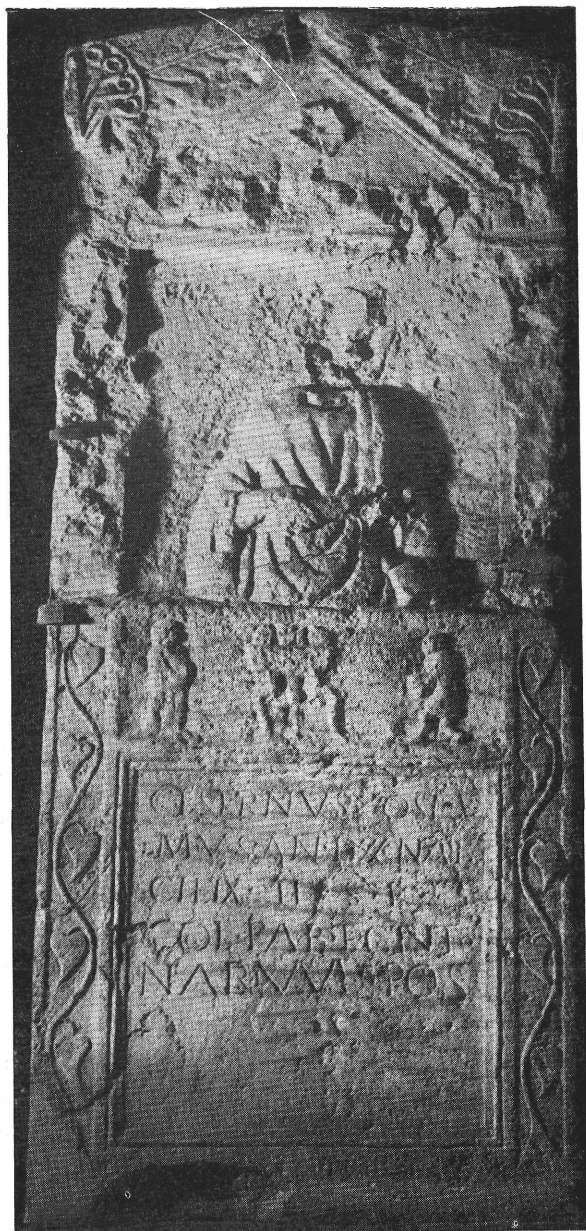
C. Caereius Sabinus és ...ul Martialis köemlékeivel egészen szoros összefüggést látunk Cesernus Zosimus sírkövén is (19. kép).³³ Dacára annak, hogy felső képmezőjében kifaragott félportré ábrázolás egész eddigi anyagunkból kiválik, mégis itt tárgyaljuk, mert alapbeosztása, méretei, felső kiképzése és feliratát díszítő borostyánmegoldása alapján csakis a „B” műhely terméke lehet. A már ismert felső keskeny sávba ezúttal a halotti lakoma nálunk lerövidített jelenetét örökítették meg.

Ugyancsak a „B” műhelyben készült, azonban eltérő alsó megoldással C. Seconius Paternus sírköve (20. kép).³⁴ Felső képes része megegyezik az eddigi megismert „B” műhelyben készült

koszorús példányokkal, bár részleteiben itt is találunk eltéréseket (a timpanon már kiválik a felső tömör részből, szabadon állnak a sarokakroterionok). Legfeltűnőbb különbség azonban a szövegrészt díszítő megoldásban van. Az eddigi mindenkori borostyánindadisz helyett ezúttal két lapos félpillér fogja közre a szövegrészt, T. Plotius Pamphilus aquincumi kenotaphiumához hasonlóan.

A „B” műhelyben szintén az i. sz. II. század első felében készítették a köemlékeket a collegium fabrum et centonariorum számára.

Aquincumban tehát az i. sz. II. század első felében olyan kőfaragóműhely dolgozott, amely kizárólag a collegium fabrum et centonariorum, ill. cultorum megbízásait teljesítette. A majdnem azonos méretű, díszítésű és kiképzésű köemlékek kb. 20—30 esztendőn keresztül fellelhető példányaira csak az lehet a magyarázat, hogy „a gyárilag készített sírkő évtizedekig állhatott raktáron, vagy a megrendelő collegiumnál, mely azt tömegesen vásárolta”.³⁵ Valószínűnek látszik, hogy az azonos anyagú, méretű és szabványbeosztású sírköveket alapbeosztásuk, oszlopkiképzé-

19. kép. Cesernus Zosimus sírköve. „B” műhely

20. kép. C. Secconius Paternus sírköve. „B” műhely

sük és a feliratot keretező léctagjaik kifaragását illetően *előre* elkészítette az azonos „A” vagy „B” műhely. A mindenkori megrendelésnek megfelelően azután a mester faraghatta a képes mező koszorúdíszait és a borostyánindákat is. Nincs kizárva, hogy a szövegrészeket más kéz készítette. Ezen „előregyártás” művelete azonban inkább csak az „A” műhely esetében látszik indokoltnak. A műhelyek közötti legfontosabb eltéréseken túl (alapméretek, részletbeosztások, stílusjegyek stb.) ugyanis az „A” műhely sokkal tovább használja, ragaszkodik jól bevált méreteihez, mintakincséhez. Ezzel szemben a „B” műhely kőfaragói már kevésbé ilyen állhatatosak, változatosabb megoldásokat keresnek, újításokat alkalmaznak (portré, pillérek, borostyánmegoldás stb.).

Fenti vizsgálataink alapján nem lehet kétséges, hogy az aquincumi collegium fabrum et centonariorum, ill. cultorum számára dolgozó „A” és „B” jelzésű műhelyek kialakulása, majd virágzása egy időbe esik a Hadrianus császár (117—138) uralma alatti viszonylag rövid, nyugalmas fejlődés gazdasági fellendülésével.³⁶ Ekkor válik Aquincum Pannonia Inferiornak már nemcsak katonai és gazdasági gócpontjává, hanem egyben anyagi műveltségének is irányító és kisugárzó centrumává.

JEGYZETEK

¹ Koszorús katonasírkövek Aquincumból:

1. T. Claudius Satto (vet. leg. X. Gem.) sírköve. — *Kuzsinszky B.*, Újabb kőemlékek az aquincumi múzeumban. Bud. Rég. VII. köt. Bp. 1900, 31. old., 22. sz. — *Erdélyi G.*, A pannóniai síremlékek ornamentikája. Eger 1929, 11. — *H. Hofmann*, Römische Militärgrabsteine der Donauländer. Wien 1905, 17. old., 8. kép. — *A. Schober*, Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien. Wien 1923, 110. old., 48. kép.
2. M. Valerius Anifidus (leg. X. Gem.) sírköve. — CIL III 10517. — *Hampel J.*, A Nemzeti Múzeum legrégebbi pannóniai sírtáblái. Bp. 1906, 16. old., 2. t. 1. kép. — *Erdélyi i. m.* 10. — *Hofmann i. m.* 17. — *Schober i. m.* 110.
3. L. Fulvius Secundus (leg. II. Ad.) sírköve. — *Kuzsinszky B.*: Bud. Rég. VII. köt. Bp. 1900, 24. old., 18. sz. — *Erdélyi i. m.* 11.
4. T. Plotius Pampilus (leg. II. Ad.) sírköve. — *Nagy L.*, Aquincumi múmia-temetkezések. Diss. Pann. I. Bp. 1935, 24. old., 17. kép.

További, jelen tanulmány keretében tárgyalandó koszorús katonasírkövek:

M. Herennius Pudens (vet. leg. II. Ad.) — C. Caereius Sabinus (vet. leg. II. Ad.) — I. Rufus (vet. leg. II. Ad.) — C. Valerius (vet. leg. II. Ad.) kőemléke és egy töredék Ürömről (... II. Ad.).

Római pogárok koszorús kőemlékei Aquincumból:

5. Bebius Valens sírköve. — CIL III 3592. — *Paur I.*: Arch. Közl. (1859) 219. — *Kuzsinszky B.*, Magyarországon talált római kőemlékek a vidéki múzeumokban s egyéb helyeken. MKÉ (1908) 81. old., 6. kép. —

Fröhlich R., Aquincumnak római feliratai. II. Bud. Rég. IV. köt. Bp. 1892, 150.

6. Attius Respectus sírköve. — *Kuzsinszky B.*: Bud. Rég. VII. köt. Bp. 1900, 51. old., 46. sz. — *Erdélyi i. m.* 12.
 7. M. Furius Rufus sírköve. — CIL III 6166. — *Rómer F.*—*Desjardins E.*, A Magyar Nemzeti Múzeum római feliratos emlékei. Bp. 1873, 180. sz. — *Fröhlich R.*: Bud. Rég. IV. köt. Bp. 1892, 135. — *Hampel i. m.* 31. old., 3. t. 19. kép. — *Erdélyi i. m.* 16.
 8. P. Aelius Favorianus sírköve. — *J. Paulovics I.*, Kőemlékek ürömi későrómai sírból. Arch. Ért. (1928) 212. old., 99. kép.
 9. Hevodus Felix sírköve. — *Kuzsinszky B.*: Bud. Rég. V. köt. Bp. 1897, 145.
- Két töredékes koszorús sírkő:
10. P. Albucius sírkőtöredéke. — *Kuzsinszky utóbb i. h.* 146. old., 76. sz. — *Erdélyi i. m.* 11. — *Schober i. m.* 123.
 11. ... Materes ... sírkőtöredék. — *Szilágyi J.*: Bud. Rég. XIV. köt. Bp. 1945, 456. old., 4. kép.

Jelen tanulmányban tárgyalandó további koszorús sírkövek, római polgároknak állítva:

L. Aurelius Fortunatus („nat. Garedox”) — L. Val. Seutes („domo Bessus”) — Cesernus Zosimus („nat. Cilix”) — C. Secconius Paternus („domo Nemes.”) — .. ul Martialis — Cl. Trophimus és R. Quintus kőemléke.

Római gyermekek sírkövein előforduló koszorúminta:

12. Julia Crispina (6 éves). Aquincum. — *Kuzsinszky utóbb i. h.* 145.
13. Cornelia Valentina (19 éves). Brigetio. — *Barkóczy L.*, Brigetio. Diss. Pann. II. 1951, 51. old., 9. sz. 4. t. 1. kép.

14. Claudia Valeriana (8 éves). Alisca. — *Wosinszky M.*, Tolnavármegye története. Bp. 1896, II. köt. 704. old., CLXIII. t. Bennszülötteknek állított koszorús sírkövek Pannóniában:
15. Velideatus, Teraniscionis f. Ulcisia Castra. — *Nagy L.*, A szír és kisázsiai vonatkozású emlékek a Duna középfolyása mentében. Arch. Ért. (1939) 140. old., 119. kép.
16. Verondaus, Vervici f. Törökbálint (Pest m.). — CIL III 3381. — *Paur I.*: Arch. Közl. I (1859) 225. — *Hampel i. m.* 47. old., 4. t. 41. kép. — *Erdélyi i. m.* 13. — *Nagy L.*, Asztrális szimbólumok a pannóniai bennszülött lakosság síremlékein. Pannónia Könyvtár 6. Pécs 1935, 146. — *Schober i. m.* 125. old., 58. kép.
17. Felodatlan nevű. Gyuró (Fejér m.). — *Nagy L.* utóbb i. m. 145. old., 6. kép.
18. Absucus, Adnamonis f. Intercisa. — Intercisa. I. Ant. Hung. (1953) 240. old., 47. sz. XXXI. t. 2. kép. — További irodalommal.
19. Un. Atressus. Ismeretlen lelőhely. — CIL III 3687. — *Rómer—Desjardins i. m.* 216. sz. — *Hampel J.*, A pannóniai síremlékek áttekintő osztályozása. Arch. Ért. (1907) 327. old., 43. kép. — *Erdélyi i. m.* 14. — *Nagy L.* utóbb i. m. 145.

Bennszülött asszonyok sírkövein
koszorúminta:

20. Adnamata, Carveicionis f. Intercisa. — Intercisa. I. 240. old., 46. sz. XXXI. t. 1. kép. — További irodalommal.
továbbá: Luepintania (Aquincum) és Basia (Solymár) sírkövei, amelyeket jelen tanulmány keretében tárgyalunk.

Bennszülött gyermekek sírkövein
koszorúminta:

21. Comatimara, Quitai f. (15 éves). Nagykovácsi (Pest m.). — CIL III 3621. — *Kuzsinszky B.*: MKÉ (1908) 108. old., 49. kép.
22. Felcuma Clariaca (9 éves). Aquincum. — *Rómer—Desjardins i. m.* 221. sz. — *Hampel* utóbb i. m. 321.
23. Prensens, Annama . . f. (7 éves). Tabajd (Fejér m.). — CIL III 10341. — *Rómer F.*: Arch. Közl. (1864) 55. — *Hampel* utóbb i. m. 321.

Fentiekén kívül még manapság is egyre kerülnek napvilágra koszorús sírkőtöredékek Aquincumból, Szentendréről és Szőnyből egyaránt.

² *Nagy L.*, Hogyan került M. Herennius Pudens sírköve Intercisába? Arch. Ért. (1923—26) 120. — *L. Nagy*, Ein neues Denkmal der Agrippinenses Transalpini aus Aquincum. Germania 16 (1932) 288—292. — *Nagy L.*: Budapest története. Bp. 1942, 605.

³ *Hampel* utóbb i. m. 321.

⁴ *V. Kuzsinszky*, Aquincum, Ausgrabungen und Funde. Bp. 1934, 167.

⁵ *Erdélyi i. m.* 10—13.

⁶ *Brelich A.*, Aquincum vallásos élete. Diss. Pann. II. Laur. Aqv. 1938, 90. — *Csemegi J.*, Herakles csomó. Bud. Rég. XV. köt. Bp. 1950. — *Hofmann i. m.* 17. — *Schober i. m.* 201, 223.

⁷ Corona (koszorú) az ókori római hadsereg tagjainak adományozott érdemjel volt (PW—RE. IV. 1636. kk.). A corona civica clipeussal és taeniával ellátott, aranyból készített tölgylevél koszorú volt, amelyet római polgár életének megvédéséért adományoztak. (Clipeus is a „harci becsvágyat ösztönző kitüntetések közé tartozott”. *Szilágyi J.*: Budapest története. Bp. 1943, 505. old., 131. jegyzet. — Taenia = a coronát lent összefogó díszes szalag. PW—RE. IV/A. 2002. kk.). — A pannóniai koszorús sírkövek eredetét vizsgálva az eddigi szakirodalom az Augustus-kori itáliai oltárokon kifaragott kultikus koszorúkkal hozta azokat kapcsolatba. Ezzel szemben úgy látjuk, hogy a valóban katonai kitüntetést jelző ábrázolás gyökerei a clipeusszal ellátott koszorúhoz kapcsolódnak. A legkorábbi katonai kitüntetést jelző koszorús emlékeink tehát a következők:

1. oltár. I(ovi) O(ptimo) M(aximo)-nak szentelve. Alttrier. CIL XIII 4088. — *E. Esperandieu*, Recueil Général des Bas-Reliefs de la Gaule Romaine. V. köt. Paris 1913, 4223. sz.

2. oltár. I(ovi) O(ptimo) M(aximo)-nak szentelve. Heidelberg. CIL XIII 6395. — *Esperandieu i. m.* XI. köt. Paris 1931, 411. sz.

3. M. Caelius sírtáblája. Bonn. Ezen az ábrázoláson a corona civicát viselés közben látjuk. — CIL XIII 8648. — *Esperandieu i. m.* IX. köt. Paris 1925, 6581.

4. M. Antonius Capito (vet. leg. XV. Apoll.) sírköve. Carnuntum. A corona civica itt már a felső képmezőben díszítő motívumként jelenik meg. — CIL II 4455. — *R. Egger*, Carnuntum. RLIÖ XVI (1926) 119. old., 43. kép.

Aquincumban korai katonakövekre vö.:

1. jegyzet 1—4. sz. Brigetióban is több koszorús katonasírkő került elő. Részletesen foglalkozott már velük egyrészt *Barkóczi L.* (i. m.), az utóbbi időkben előkerülteket pedig *Bíró Endre* fogja a közeljövőben feldolgozni. Ezért e helyt ezekre nem térünk ki részletesebben.

⁸ Vö. I. jegyzet 1—4. sz.

⁹ *Kuzsinszky B.*: MKÉ (1908) 77—79. old., 1. kép. — *Horváth H.*, Budapest művészeti emlékei. Bp. 1938, 68. old., VI. t. 1. Aquincumi Múzeum. Lt. sz. nincs.

¹⁰ *Nagy L.*: Arch. Ért. (1923—26) 114—121. — *Uő.*: Arch. Ért. (1937) 93. — *Uő.*: Budapest története. Bp. 1943, 290. — *Brelich i. m.* 119—121.

¹¹ *Nagy L.* korábban azt írja, hogy a collegium fabrum et centonariorum i. sz. 210 után egyesült volna egy testületté [Arch. Ért. (1923—26) 120—121]. A későbbiek során pedig úgy vélte, hogy Hadrianus császár uralma alatt a fabri et centonarii közös testület és néhány évtized múlva, a II. század

közepe táján különválnak (Budapest története. Bp. 1943, 290).

¹² A pannóniai római kori kőemlékek leggyakrabban alkalmazott növényi díszítése borostyán vagy akanthusz inda (*Nagy T.*: Bud. Rég. XV. köt. Bp. 1950, 365) név alatt szerepel. Ez a felfutó cserje, amelynek kerekded, szív-, nyíl- vagy tojásalakú levele van, nem más, mint szűrös szárcsagyökér vagy törzszulák (*Smilax aspera* L.). *Hampel* szerint a „gorgó-fő, szárnyas genius, delphin és a tábla keretét díszítő borostyáninda a Germaniában korábban fejlődött ízlést képviseli, melynek ideszármazását ugyancsak a X. legio kapcsán érkezett ügyes kőfaragóknak tulajdoníthatjuk”. (Legr. sírt. 62.) — Ezzel szemben *Erdélyi* úgy véli, hogy a „keretdíszként alkalmazott borostyán- vagy szőlőlevelekkel díszített, a feliratos lap alatt tőből vagy díszedényből fakadó indát... legnagyobb valószínűséggel Thrákiában kereshetjük. Innen terjed el Pannóniában a trák lovascsapatok révén az ún. »lovas isten« tisztelete is, akinek kultuszára vonatkozó ábrázolások elszórva egész Pannóniában megtalálhatók, leggyakrabban azonban Intercisában kerülnek elő...” (i. m. 27.) — Nem feladatunk ez alkalommal e kérdés eldöntése, hiszen ez kimeríti egy külön tanulmány anyagát. Minden esetre figyelembe kell venni, hogy a germániai, már igen korán érkezett hatások érvényesülnek a pannóniai sír-emlékplasztikában egyrészt, másrészt az itáliai vándorkőfaragók munkássága hat mestereinkre az i. sz. I. században.

¹³ Intercisa. I. 237. old., 25. sz. XXXVIII. t. 3. kép. További irodalommal. — *Sz. Burger A.*, A pomázi római sírkő. FA VII (1955) 83. old., 38. jegyzet. — M.: 181, Sz.: 109 cm. MNM. Lt. sz.: 22/1905. 6.

¹⁴ *Nagy L.*: Arch. Ért. (1923—26) 114—121.

¹⁵ *Nagy L.*: Arch. Ért. (1937) 87. old., 53. kép. — Ezen alkalommal i. sz. II. század első két évtizedeire határozza meg készülési idejét. — M.: 174, Sz.: 112 cm. Szentendre, Wacek-villa. — Téves tehát *Nagy T.* III. századi kormeghatározása (Bud. Rég. XV. köt. Bp. 1950, 367).

¹⁶ Aquincumi eredetéhez nem fér kétség [*Nagy L.*: Arch. Ért. (1937) 90]. — Másutt viszont ugyanő azt írja, hogy e típus csak „Aquincumban, valamint annak közvetlen környékén, pl. Szentendrán otthonos”. (Budapest története. Bp. 1943, 605.). — *Nagy Lajos* ezen két különböző véleménye közül feltétlenül csakis az elsőt fogadjuk el, vagyis *Cl. Trophimus sírköve az i. sz. II. század első két évtizedében készült Aquincumban.*

¹⁷ *Hampel J.*, Intercisa emlékei. Arch. Ért. (1906) 263.

¹⁸ CIL III 10540. — *Fröhlich R.*, Aquincumnak római feliratai. I. Bud. Rég. III. köt. Bp. 1891, 61. — *Nagy L.*: Arch. Ért. (1923—26) 117. — M.: 83, Sz.: 106 cm. MNM. Lt. sz.: 13/1932. 102.

¹⁹ *Nagy L.* utóbb i. h. 117. — *Paulovics* i. m. 214. old., 100. kép. — M.: 92, Sz.: 108 cm. MNM. Lt. sz.: 62/1926. 3.

²⁰ R. Quintus sírköve = *V. Kuzsinszky* i. m. 219. — M.: 156, Sz.: 104 cm. Aquincumi Múzeum.

Lt. sz.: 502. — I. Rufus sírköve = *Nagy L.*: Arch. Ért. (1937) 86. old., 52. kép. — M.: 97, Sz.: 104 cm. Szentendre, Wacek-villa. — CIL III 3569. — Migazzi-gyűjteményből (Vác) került vissza.

²¹ M.: 84, Sz.: 90 cm. MNM. Lt. sz.: 72/1857. 3.

²² *V. Kuzsinszky* i. m. 217. old., 465. sz. — *L. Nagy* i. m. 289—292. old., 16. t. 2. kép. — M.: 170, Sz.: 0,73 cm. Aquincumi Múzeum. Lt. sz.: 465.

²³ *V. Kuzsinszky* i. m. 217. old., 464. sz. — *L. Nagy* i. m. 288—292. old., 16. t. 3. kép. — Uő.: Arch. Ért. (1937) 92. — M.: 140, Sz.: 117 cm. Aquincumi Múzeum. Lt. sz.: 464.

²⁴ *L. Nagy* i. m. 288—292. — Uő.: Budapest története. Bp. 1943, 504.

²⁵ Vö.: I. jegyzet 7. sz.

²⁶ Intercisa. I. 246. old., 97. sz. XXXVIII. t. 1b. További irodalommal. — M.: 70, Sz.: 102 cm. MNM. Lt. sz.: 22/1905. 15.

²⁷ M.: 66, Sz.: 104 cm. Aquincumi Múzeum. Lt. sz.: nincs.

²⁸ M.: 75, Sz.: 102 cm. Aquincumi Múzeum. Lt. sz.: 343.

²⁹ Aquincumi töredékes sírkövek — koszorúban szőlőfürttel:

1. *Kuzsinszky B.*: Bud. Rég. V. köt. Bp. 1897, 146. old., 77. sz. — Aquincumi Múzeum. Lt. sz.: 36.

2. *Hampel J.*: Arch. Ért. (1907) 318. old., 35. kép. — MNM. Lt. sz. nincs.

3. *V. Kuzsinszky* i. m. 191. — *L. Nagy* i. m. 291. old., 16. t. 1. kép. — Aquincumi Múzeum. Lt. sz.: 466.

4. *V. Kuzsinszky* i. m. 202. old., 145. kép. — Aquincumi Múzeum. Lt. sz.: 405. — Bennszülött koszorús kövekre: 1. jegyzet 15—23. sz.

³⁰ Lelőhely: Solymár (Pest m.). A solymári várhegytől ÉK-re, a Rókus-kápolnától a 4. szántóföldről került elő sírkövünk, az 1942—43-as évek egyikében. — M.: 150, Sz.: 86, V.: 13 cm. Kosár M.: 37, Sz.: 33 cm. Oszlop M.: 70 cm. Corona átmérője 64 cm. Betűmagasság: 6 cm. — Jelenleg is dr. Valkó Arisztid (Solymár) tulajdonában, akinek a sírkő ismertetésének átengedéséért, valamint szíves felvilágosításaiért ezúton is köszönetet mondunk. — A solymári sírkövet említi: *Csemegi* i. m.

³¹ *V. Kuzsinszky* i. m. 166. — *Nagy L.*: Arch. Ért. (1923—26) 120. — M.: 200, Sz.: 99 cm. Aquincumi Múzeum. Lt. sz.: 312.

³² *Nagy L.* utóbb i. h. 116. — M.: 230, Sz.: 105 cm. Aquincumi Múzeum. Lt. sz.: 296.

³³ *V. Kuzsinszky* i. m. 167. — *Nagy L.* utóbb i. h. 117. — M.: 250, Sz.: 106 cm. Aquincumi Múzeum. Lt. sz.: 342. — E sírkövön megjelenő halotti lakomajelenettel most nem foglalkozunk, tekintettel arra, hogy valamennyi pannóniai halotti lakomát ábrázoló sírkövet feldolgozzuk.

³⁴ *V. Kuzsinszky* i. m. 167. — M.: 245, Sz.: 109 cm. Aquincumi Múzeum. Lt. sz.: 340.

³⁵ *Nagy L.*: Arch. Ért. (1937) 92.

³⁶ Vö. 11. jegyzet.

MARBRERIES COLLÉGIALES A AQUINCUM

En Pannonie on trouve en grand nombre des pierres tombales connues sous le nom «pierres couronnées» et provenant du IIe siècle. Ces pierres tombales ont été pour la plupart taillées à Aquincum.

A l'aide de la riche collection de pierres à notre disposition, il nous est maintenant possible de signaler la présence de telles marbreries qui n'ont exécuté leurs travaux que sur la commande du «collegium fabrum et centonariorum» et du «collegium cultorum» à Aquincum, dès le début jusqu'au milieu du IIe siècle.

A l'origine, le dessin à couronne civique (corona civica) marquait une haute distinction militaire.

Ce type d'ornement se présente à Aquincum, tout premièrement, sur les pierres tombales des soldats de la légion X. Gem. et de la légion II. Ad. Ces premières pierres militaires et la richesse des décorations d'une pierre tombale d'origine italienne, en marbre, ont exercé justement la plus forte influence sur les marbreries collégiales.

Nous avons nommé Atelier «A» celui qui a produit le premier groupe démontrable. Les pierres tombales de dimensions et de matière identiques ont été faites d'après le même cahier de modèles. Sur la base de notre reconstruction on peut voir, que sous le tympan il y avait une corniche répartie, ensuite, au-dessous, dans le champ à droite et à gauche, une colonne corinthienne ornée de feuille d'acanthé simple ou double, partant d'un membre tore-trochée-tore. Dans le champ se trouvant entre les deux colonnes on a élaboré une couronne ornée, terminée en haut d'une formation clypéacée réunie en bas par des bandelettes les plus variées. Il arrive parfois, — surtout sur les tombes des vétérans — qu'une rosette fut sculptée dans la couronne, mais sur les tombes civiles on voit assez souvent un motif de rinceaux pour ornementation. Le champ de légende s'agrémentait d'un anneau double, au centre duquel la légende est entourée des rinceaux de laurier, grimpant d'un calice, à gauche et à droite.

Les pierres tombales couronnées faites dans l'Atelier «A» sont les suivantes :

Groupe 1

M. Herennius Pudens, — L. Aurelius Fortunatus, — ensuite un fragment, provenant du village d'Ūröm. Tous les trois faits sur la commande du «collegium cultorum».

Groupe 2

Cl. Trophimus, — Luepintania, — L. Val. Seutes, ensuite R. Quintus, — I. Rufus, — et

C. Valerius. Tous faits sur la commande du «collegium fabrum et centonariorum».

Groupe 3

Fragment n° 1, — fragment n° 2, fragment n° 3. La légende de tous ces trois fragments s'est détachée.

Les tombales de ces trois groupes faites dans l'Atelier «A» remontent aux premières décennies jusque vers le milieu du IIe siècle.

Le style et le cahier de modèles de l'Atelier «A» influèrent fortement sur les marbreries de moindre importance et même sur l'activité des lapicides provinciaux des environs. Cet effet profond est démontré le mieux sur une tombe couronnée de Solymár (Solymár, comitat de Pest, arrondissement de Buda).

Pour les collèges susmentionnés d'Aquincum, en ce temps-là, outre l'Atelier «A», travaillait encore un atelier, que nous avons désigné Atelier «B»; ceci peut être considéré comme la continuation du précédent. Sur la base du cahier de modèles reconstruit de l'Atelier «B», le tympan et les acrotères du coin se composent pour former un blocage tout droit fermé et sont enrichis de figures imitant des plantes et destinées à combler la place vide. La manière dont le problème des parties supérieures de la colonne et de la couronne est solutionné, est, dans son ensemble, conforme au cahier de modèles de l'Atelier «A», mais l'exécution en est différente. Notamment on n'encadre pas le champ de légende de trois côtés par l'ornementation à rinceaux de laurier, mais par une terminaison en ligne droite, du côté droit et gauche. Ainsi, on remplit la fasce étroite et vide, se trouvant entre le champ de légende et le champ de figure, par les lettres DM ou l'on y représente une scène en raccourci d'un repas de funérailles. Il arrive aussi que cette fasce reste vide. L'Atelier «B» travaillait avec des pierres différentes même en ce qui concerne l'étalon fondamental, elles sont beaucoup plus étroites, en outre les artisans y engagés ne s'attachaient pas aux formes déjà expérimentées mais cherchaient des solutions variées.

Les pierres tombales couronnées, faites dans l'Atelier «B», sont les suivantes :

C. Caereius Sabinus, — ... ul Martialis — Cesernus Zosimus, — et C. Seconius Paternus. Toutes faites sur la commande du «collegium fabrum et centonariorum», toutefois dépassant de quelques années la période d'exploitation de l'Atelier «A».

La légende des tombes examinées ci-dessus démontre que ces collèges ne faisaient ériger des tombes que pour les soldats et vété-

rans du «leg. II. Ad.» et pour les citoyens romains.

Il n'est pas exclu que les autres tombes couronnées d'Aquincum, influencées par le cahier de modèles de l'Atelier «A», se soient faites aussi sur la commande des sociétés d'enterrement; en cette connexion nous pensons surtout aux membres associés en collectivité à ce but à Cologne. Malheureusement, nous ne pouvons que soulever cette question, vu que les inscriptions se sont partout détachées au cours de temps.

Ainsi la formation et la prospérité des Ateliers «A» et «B» travaillant pour le «collegium fabrum et centonariorum» et le «collegium cultorum», coïncide avec la reprise du développement économique sous le règne tranquille et relativement court de l'empereur Hadrien. C'est en ce temps-là qu'Aquincum devient non seulement le quartier général militaire et économique de la Pannonie Inférieure, mais en même temps aussi le centre qui dirige et symbolise la civilisation matérielle.

TABLE DES ILLUSTRATIONS

- Fig. 1. Tableau synoptique des mesures de détail comparées
Fig. 2. Cahier de modèles de l'Atelier «A». Reconstruction
Fig. 3. Pierre tombale de M. Herennius Pudens. Atelier «A»
Fig. 4. Pierre tombale de Cl. Trophimus. Atelier «A»
Fig. 5. Pierre tombale d'Aurelius Fortunatus. Atelier «A»
Fig. 6. Fragment de la pierre tombale provenant du village d'Ûröm. Atelier «A»
Fig. 7. Pierre tombale de R. Quintus. Atelier «A»
Fig. 8. Pierre tombale de I. Rufus. Atelier «A»
Fig. 9. Pierre tombale de C. Valerius. Atelier «A»
Fig. 10. Pierre tombale de Luepintania. Atelier «A»
Fig. 11. Pierre tombale de L. Val. Seutes. Atelier «A»
Fig. 12. Fragment de la pierre tombale n° 1. Atelier «A»
Fig. 13. Fragment de la pierre tombale n° 2. Atelier «A»
Fig. 14. Fragment de la pierre tombale n° 3. Atelier «A»
Fig. 15. Pierre tombale de Basia. Solymár
Fig. 16. Cahier de modèles de l'Atelier «B». Reconstruction
Fig. 17. Pierre tombale de C. Caereius Sabinus. Atelier «B»
Fig. 18. Pierre tombale de ...ul Martialis. Atelier «B»
Fig. 19. Pierre tombale de Cesernus Zosimus. Atelier «B»
Fig. 20. Pierre tombale de C. Secconius Paternus. Atelier «B»